

stabilního katastru. Následují přehledně seřazené nejstarší písemné doklady týkající se lokality, kostela a jeho patronů. Nebylo by nicméně na škodu připojit i informaci o výši papežského desátku, která obvykle slouží k jistému, byť ne zcela přesnému porovnání hospodářských možností jednotlivých farností. V jedné z podkapitol je dále načrtnut stavební vývoj kostela na základě písemných pramenů a rozboru vlastní stavby. Na tomto místě se ukazují jako velice přínosné novověké prameny, jako například kostelní účty, vizitace či inventáře. Tyto informace zásadním způsobem doplňují rovněž výsledky dendrochronologického datování. Samostatně je pak znovu rozebrána dochovaná středověká architektura.

Obrazová příloha obsahuje vždy analytické plány kostelů v půdorysu a v některých případech také náčrty fasád kostelů nebo řezy jejich interiérů. Zajímavé jsou zejména pokusy o rekonstrukci původních krovů a řešení jejich vztahů se vstupy do pater věží nad presbytáři kostelů v Církvici a ve Svaté Kateřině. Připojeny jsou také řezy profilací gotických kamenných portálů, které vždy doprovází fotografie. Především u raně gotických kostelů, které často jiné výraznější architektonické články postrádají, se jedná z hlediska datace o nejcitlivější prvek. Barevná fotografická příloha představuje oproti předchozím svazkům edice jednoznačné pozitivum a je třeba jen želeť, že ji vzhledem k objemu svazku omezuje určitá výběrovost a postrádáme bližší pohledy na některé architektonické detaily.

Kromě známého kostela v Jakubu u Kutné Hory a kostela sv. Jana Křtitele v Malíně, které se dochovaly téměř v úplnosti, se setkáváme ve sledovaném vzorku už jen s několika pozůstatky románských sakrálních staveb, jež tvoří součást kostelů i po jejich rozšíření. Zachovaly se zejména západní zvonice věže a případně některé úseky obvodového zdiva románských lodí. Románské tribuny se dochovaly jedině v Jakubu a v Pertolticích, u dalších románských kostelů pro ně svědčí hlavně vstupní portály v patře. Podrobněji se autoři věnují problematice spojené s předpokládanou patrovou kaplí v Zaboří nad Labem. Přehodnocují zde názor na stáří věže se sdruženými románskými okénky, která vystupuje nad centrální částí kostela a již lze považovat za novověký historismus. Tyto závěry navazují na nedávné poznatky, které s určitostí vyloučily románský původ jižní předsíně.

Nejpočetnější a přitom značně heterogenní vzorek dochované středověké architektury představují raně gotické kostely z druhé poloviny 13. až začátku 14. století. Typické jsou pro toto období objekty s pravoúhlým presbytářem.

Určitou lokální skupinu zde vytvářejí kostely s apsidálním závěrem zaklenutým valenou klenbou, dalším zajímavým souborem jsou pak kostely s chórovou věží nad pravoúhlým presbytářem, které vznikaly na panství sedleckého kláštera. Tyto objekty představují s výjimkou kostela ve Vysoké jediné příklady raně gotických kostelů s věží na sledovaném území, kde se i poté až do husitských válek stavěly věže u vesnických kostelů pouze sporadicky.

V dalším průběhu 14. století proběhlo již jen několik zásadních přestaveb starších kostelů a vznikla pouze jediná známá novostavba vesnického kostela. Tato etapa je prezentována především budováním prostornějších presbytářů s polygonálními závěry s opěrnými pilíři, jež byly zaklenuty křížovými žebrovými klenbami. Výraznější proměnu stavební podoby místní církevní architektury pak přineslo především 18. a 19. století v souvislosti s postupnou obnovou farní sítě.

Obrovským přínosem práce je zpřístupnění velkého množství srovnávacího materiálu, který je důležitý jak z hlediska stavebních dějin, tak z hlediska zkoumání dějin osídlení daného regionu. Opět se ukazuje, že pro pochopení hodnoty a vývoje památky je důležitý vždy její podrobný průzkum. Bez něj by unikly pozornosti velmi důležité stavební a konstrukční detaily, které představují základní pramen pro pochopení vývoje středověkého stavitelství a funkčního uspořádání církevních staveb.

ROBERT GÁJA

Hrady na hranici Čechy–Sasko, ed. Vlastimil PAŽOUREK, Iniciativa pro děčínský zámek, Děčín 2012

247 s., ISBN 978-80-905025-0-5

Práce věnující se hradům vyrostlým na pomezí České republiky a Spolkové země Sasko naráží již ve vymezení onoho pomezí na důležitý problém, neboť, jak ukazuje vstupní studie *Čechy, Sasko a jejich hranice do chebských smluv (1459)* Jany Nešněrové a Lenky Bobkové, hranice byla dlouho pohyblivá, nemluví o její rozvolněnosti, ovlivňované řadou faktorů. V době hradištní, před vznikem vrcholně středověkých hradů, udávaly hranice nerozdělené lesnaté hvozdy. Hranice se v nich, bylo-li třeba, odhadovala domluvou, vrcholící občas vojenským střetem. Časem docházelo k upřesňování hranice mezi hradištními dominiemi, avšak státní hranice, řídicí se

podle volného a navíc čas od času se měnícího uznání vládců z jednoho nebo druhého státu, zůstaly i nadále velmi nejasné. Rozptýlený majetek šlechty nedovoluje po převážnou většinu středověku hranice mezi státy vymezit vůbec. Ostatně, potřeba jejich vymezení nastala pouze při sporech nobility o její majetky, zatímco v běžném životě je člověk znát nepotřeboval.

Jiný význam má státní hranice dnes. Je přesně vymezena a odděluje od sebe státy různých jmen, v našem případě Spolkové země Sasko a České republiky, platnosti různých zákonů, odlišné státní správy, většinou i užívání úředního jazyka a řady dalších kulturních znaků. Deklaruje-li tedy sborník ve svém podtitulu vztah mezi Čechy a Saskem, předpokládá čtenář soubor hradů od ašského výběžku, z jehož vrcholu vybíhá hranice mezi Saskem a Bavorskem, až po Hrádek nad Nisou, kde se česká hranice napojuje na hranici s Polskem. Skutečnost však je výrazně skromnější. V článku „Hrady na české straně“ omezuje Jiří Šedivý, autor druhého a nejrozsáhlejšího článku sborníku, rozsah zájmové oblasti na okresy Teplice, Ústí nad Labem a Děčín, takže do kontaktu se Saskem chybí podle současného rozvržení hranic okresy Most, Chomutov, Sokolov, Karlovy Vary a Cheb na jihozápadní straně a okres Česká Lípa se třemi katastry libereckého okresu východně od vymezeného území. Přihlédneme-li k hranicím historickým, přesunul by se náš zájem na severovýchodě hlouběji do současného území dnešního Saska a v severozápadním směru by překročil hřeben Krušných hor. Prohloubil by i pás hradů na saské straně a v některých úsecích asi zasáhl i za severozápadní hranice Saska. Autor se však zcela logicky přidržel stávající pevné hranice států i okresů a věnoval se z nich, na rozdíl od prvního článku, přibližně polovině území deklarovaného názvem sborníku.

Ve stejné kapitole *Úvod ke katalogu hradů* naznačuje J. Šedivý některé otázky dotýkající se tématu sídel. Autor se pokouší v jejich popisu o definování některých pojmů, a ačkoliv se jedná o pouhé dvě stránky textu, je jim, dle mého názoru, třeba věnovat zvýšenou pozornost. Větou: „Ačkoliv si dnes každý pod pojmem hrad snadno a rychle představí konkrétní opevněné středověké sídlo, není definice tohoto termínu při bližším zkoumání zdaleka tak jednoduchá,“ zahajuje J. Šedivý diskusi nad pojmem hradiště, hrad, tvrz, zámek a pevnost. Pomineme-li protichůdnost citované věty, ve které nás autor na počátku informuje o snadné a rychlé představě hradu, zatímco v jejím závěru o obtížnosti definice tohoto termínu, je třeba upozornit

na skutečný problém, vyplývající z nerozlišování dobových výrazů se stejně znějícími výrazy, majícími ovšem ve vědecké terminologii odlišný význam. Podmínkou druhé skupiny výrazů je definování znaků jejich formální podoby, které však v případě výrazu hrad a řady výrazů jiných dosud postrádáme. Z tohoto důvodu spojujeme s hrady i sídla plnicí nejspíše zcela odlišné funkce.

Prvním údajem o každém sídle je jeho jméno či jména. Problém spojení terénního reliktu s jejich dobovým jménem, a tím i jejich spojení se záznamy v písemných pramenech řešila již řada badatelů a u mnoha sídel jiných je tento úkol čeká. Není to úloha snadná, jméno často vyplývá až z širšího kontextu a propojení se sídlem v terénu je pouhým modelem sídelní struktury dynamického systému, a jako každý model může být i tento korigován nebo zcela změněn vlivem odhalení nejrůznějších faktů. V každém případě však je třeba od sebe odlišit pomístní jména, jména jednoznačně dochovaná v povědomí a jména dosazená do historických modelů, jejichž sestavení je třeba zdůvodnit a vybavit pramennou základnou. Užívání všech tří skupin, proložené navíc současnými překlady německých jmen, nelze omluvit ani zvolením reprezentativního názvu, při jehož „výběru byl kladen důraz na historickou autentičnost jména a také na jeho obecné povědomí“. A tak v článku vedle sebe leží jména dochovaná v povědomí, jako např. Bilina, Kyšperk, Tolštejn, jména vyskytující se sice v písemných pramenech, spojená však s terénními reliktami pouze pomocí historických modelů (např. Česká Kamenice, Leština, Šauenštejn), i jména pomístní, nevyskytující se v dobových písemných pramenech nebo nespojitelná s žádným jménem z písemných pramenů a vytvořená podle romantických představ místního obyvatelstva nejprve v německém jazyce (např. Raubschloss, Wüstes Schloss), později v jazyce českém, kde však jména doplnilo v některých případech problematické a nejednoznačné funkční zařazení (Vlčí hrádek, Chřibský hrádek, Kyjovský hrádek). Zcela nesmyslné je odstranění „autentického“ a současné jediného jména Schönbuch spojovaného s hradem na katastru Krásného Buku a jeho nahrazení jménem vesnice.

Se jmény sídel souvisí i historie, přesněji model pořízený ze záznamů o dynamickém systému. Jak vyplývá z předchozího, nemusí vždy tento model odpovídat terénním reliktům, ke kterým je literatura přiřazuje. Zdá se, že jistou míru prověření nabízí nálezy pořízené při archeologických výzkumech. I ty však mají

své problémy a své limity. Vzájemné porovnávání modelů vytvořených pomocí písemných pramenů na jedné straně a modelů sestavených interpretacemi pramenů hmotných a jejich vzájemné korekce zvyšují pravděpodobnost výsledné rekonstrukce doby užívání sídel, jejich funkce, významu a dalších kategorií souvisejících s pokládanými otázkami.

Snaha o jakési formalizované dělení na odstavce nepochybně usnadňuje čtenářům rychlejší orientaci v katalogu hradů a zaručuje uvedení všech sledovaných znaků na všech lokalitách, kterým je věnována pozornost. Následující dva odstavce, zaměřené jednak na problém popisu a jednak na způsob obrany a historický význam, spolu úzce souvisí. Snaha o stručný popis a vymezení významu sídla jsou však v některých případech stručné až nad míru únosnosti. Projevuje se to především v případech, kdy autor uvádí nové informace nebo jiné rekonstrukce staveb, než jsou známé z literatury (např. Blansko, Česká Kamenice, Kostomlaty, Střekov, Teplice). Bohužel, důvody, které vedly J. Šedivého k těmto závěrům, se nedozvíme ani v literatuře uvedené v závěru textu o jednotlivých lokalitách, ani v soupisu, v jinak rozsáhlém přehledu užitě literatury za kapitolou *Hrady na hranici*, ve které znovu, nyní z jiného pohledu, Šedivý uvádí čtyři druhy sídel a jejich vztah k hradům dynamického systému.

Následuje opět pokus o rekonstrukci vývoje části česko-saské hranice a konečně pojednání o hradech, které kolem této hranice leží. Proč vyprávění o hradech autor zahájil již v raném středověku, aniž by se sídlům oné doby věnoval, uvedeno není. Nepochybně lokality označované v současné archeologické terminologii jako hradiště a spojované se sídly středověké nobility mezi hrady náleží. Otázku na tomto místě ovšem vyvolává i dřívější autorovo vyloučení hradišť z kategorie hradů. Opomineme-li tuto nesrovnalost, je třeba upozornit na značně zjednodušenou interpretaci funkce těchto lokalit, které je dnes v odborné literatuře věnována značná pozornost. Ostatně zjednodušeno je i další zařazení hradů do dějinného kontextu.

V posledním článku I. Gräßler, L. Hennig a B. Finger nabízejí českým návštěvníkům Saska základní informace o lokalitách považovaných za hrady na druhé straně hranic. Ačkoliv se dnes nacházejí na území Spolkové země Sasko, náležely některé z nich po dlouhé období středověku a novověku k Čechám. Platí to především o oblasti Saského Švýcarska, kde sídla na pískovcovém podloží zůstávají, stejně jako v Čechách, prostoupeny řadou otázek. Jejich mimořádná

hustota na labském pravobřeží ostře kontrastuje s absencí sídel na pobřeží levém. Důvody této situace nepochybně vyžadují odpověď, kterou však nenajdeme bez jednoznačného určení jejich dobových jmen na základě přísné revize písemných pramenů, bez pečlivého zdokumentování reliktních staveb a bez jejich nezaujaté interpretace. Pouze touto cestou lze vyloučit ze sídel šlechty lokalitu označovanou dnes za Neurathen, posunout dataci Arnsteinu a korigovat názory na časotvornost interpretace řady dalších sídel.

Uvedené úkoly však leží především před odborníky, zatímco sborník *Hrady na hranici* směřuje spíše k turistům, požadujícím jednoznačné informace, bez otázek a složitých nejednoznačných odpovědí. Ukazuje to i forma publikace s uvedenou literaturou, avšak bez poznámkového aparátu, s nahodilým výběrem sídel a nedostatečnou obrazovou dokumentací. I přes tyto vady najde sborník zajisté řadu čtenářů právě mezi turisty, kteří náhodně navštíví hradní zříceniny jak na české, tak i na saské straně hranic.

FRANTIŠEK GABRIEL

Tomáš SOMER – Josef ŠRÁMEK,
*Historie benediktinského opatství
sv. Petra a Pavla ve Vilémově (1160–1541),
Praha 2010*

76 s., ISBN 978-80-86579-21-4

Málokteré mediévistické téma je tak zatíženo nepřesnostmi a omyly jako počátky menších, „regionálních“ řeholních fundací. Chyby často pocházejí z novověké klášterní tradice, ale nezřídka také z účelového výkladu pramenů moderních historiků. Také proto je třeba uvítat každou práci, ve které spojí své síly odborníci a místní nadšenci pro historii. Anotovaná knížka patří právě do této kategorie.

V prvních třech kapitolách čteme příběh samotné fundace kláštera, zasazený do klasického pojetí českých středověkých dějin – vývoje křesťanství a proměn 13. století. Sympatický je zde kritický přístup k nepodloženým teoriím o založení Vilémova. Ty přebírají zprávu z pozdějšího textu Pulkaovy kroniky, která klade založení kláštera do roku 1121 a jako fundátory jmenuje bratry Viléma a Heřmana, hrabata ze Sulzbachu. V historii rodu ze Sulzbachu však uvedená jména chybí. Rozvedením Pulkaovy zprávy se někteří badatelé pokoušeli Heřmana